

Jan Kuiper

Een schrijver in het schoolhuis

Pieter Bakker

KUNST EN WETENSCHAP

Jan Kuiper

Een schrijver in het schoolhuis

Pieter Bakker

Op het omslag school en schoolhuis van Schraard omstreeks 1930

Overname uitsluitend met toestemming van
Stichting Kunst en Wetenschap
Smidstraat 12 – 8746 NG Schraard

© 2018 P.I. Bakker
ISBN 978-90-79151-20-2
NUR 680

Ruim elf jaar woonde meester Jan Kuiper in het Schraarder schoolhuis. Hij stond voor de niet geringe opgave veertig tot vijftig leerlingen van verschillende jaargangen in één lokaal les te geven. Daarnaast zag hij kans contacten te onderhouden met verschillende kopstukken uit het politieke en kerkelijke leven, waarbij hij zelfs een rol speelde bij de totstandkoming van het christelijke coalitiekabinet Kuyper. Het grenst aan het ongelooflijke dat hij in deze periode bovendien in staat was tien soms zeer lijvige boeken te schrijven.

Op zijn eigen christelijke lagere school in Steenwijk werd Jan Kuiper nog maar dertien jaar oud als kwekeling aangenomen. In 1883 slaagde hij als achttienjarige voor zijn onderwijzersexamen. Kuiper kon meteen aan de slag op een school in Baarn. Na twee jaar vertrok hij naar Woudsend, een jaar later naar Huizen, en weer een jaar later naar Oosthem. In die tijd behaalde hij zijn bevoegdheid als godsdienstonderwijzer en slaagde hij voor zijn hoofdakte-examen. In 1891 werd hij hoofd van de christelijke school in Schraard. Tijdens zijn verblijf daar trouwde hij met Hinke Wiersma uit Abbega en kreeg twee zonen, een dochter en vervolgens een drieling. ‘Een mooi gezicht voor iemand, die er niets mee uit te staan heeft,’ merkt Kuiper later in een autobiografisch boekje op. Van de drie meisjes bleef er uiteindelijk één in leven.

Bloeitijdperk

In Schraard beleefde Jan Kuiper naar eigen zeggen een bloeitijdperk. Met enkele kortere geschriften had hij zich gestort in een discussie over de door de christelijke politiek te volgen koers. Het zijn dezelfde thema’s die in het conflict tussen Abraham Kuyper en jonkheer Alexander de Savornin Lohman de geesten uiteen dreef, namelijk de positie van de overheid ten opzichte van de christelijke confessies, de keuze tussen een volkskerk of een vrije kerk, de wenselijkheid van bescherming door de overheid van de kerk, en de keuze tussen staatschool en vrije school. Acht jaar lang zou Jan Kuiper op verzoek van de bekende professor Ph.J. Hoedemaker wekelijks over deze onderwerpen in het hervormde tijdschrift de *Gereformeerde Kerk* schrijven. In het dagblad *De Nederlander* verscheen eveneens wekelijks een artikel van zijn hand. Kuiper verdedigde een christelijk-historisch standpunt met zijn pleidooi voor de christelijke staat en de kerstening van de

Links school en schoolhuis en rechts de hervormde kerk van Schraard omstreeks 1930

naties. Tegen Kuypers opvattingen polemiseerde hij fel.

Naast het werken aan zijn meer activistische geschriften en aan verhaaltjes en feuilletons wist Kuiper tijd vrij te maken voor omvangrijke historische studies. In 1897 verscheen *Geschiedenis der wording en ontwikkeling van het Christelijk lager onderwijs in Nederland* en in 1900 *Geschiedenis van het godsdienstig en kerkelijk leven van het Nederlandsche volk*. Voor dat laatste boek correspondeerde hij onder andere met Kuyper, die hij in Amsterdam, en later nog eens in Den Haag, bezocht. Abraham Kuyper ontving Jan Kuiper zeer vriendelijk en gaf hem de raad zich helemaal op het schrijven te concentreren. 'Met het schrijven van dat boek doet ge genoeg.'

Tijdens zijn verblijf in het Schraarder schoolhuis schreef Kuiper tussen het verschijnen van zijn twee historische werken naast enkele schoolboekjes nog het jeugdboek *De bibliothecaris van Franekers Hoogeschool*. In het verzonden verhaal over een miskende geleerde heeft het er meer dan de schijn van dat hij zichzelf in de hoofdpersoon herkende. Het huwelijk van de dochter van de geleerde met de zoon van de door hem gehate burgemeester zorgt voor een wending in de richting van een gelukkig slot. De bibliothecaris heeft eindelijk succes. 'Zijn groot werk werd weldra uitgegeven en bezorgde hem zeer veel roem. Ook financieel werd zijn arbeid goed beloond.' In werkelijkheid had Kuiper in de tijd dat hij het boekje schreef een

bittere teleurstelling te verwerken. Hij zou tegen riante betaling een boek over de eerste zes eeuwen van het christendom schrijven, maar liep de opdracht mis.

In het verkiezingsjaar 1897 gaf Kuiper in het hele land lezingen die gevolgd werden door debat. Samen met de Schraarder kerkvoogd A.T. de Jong werd hij kandidaat gesteld voor de Provinciale Staten door de gezamenlijke christelijk-historische en anti-revolutionaire kiesverenigingen in het district Franeker. In de tijd voorafgaand aan de kamerverkiezingen van 1901 raakte hij overtuigd van de noodzaak tot christelijke samenwerking, waarbij hij onder andere een minder anti-papistische houding van de christelijk-historische kiesverenigingen bepleitte om tot verzoening met de Anti-Revolutionaire Partij te kunnen komen. Door correspondentie met onder anderen Kuyper en De Savornin Lohman en door het beleggen van conferenties wist Kuiper mede de partijen nader tot elkaar te brengen, waarmee het christelijke coalitiekabinet met de katholieken mogelijk werd.

Tussen twee vuren

Als kwekeling aan de school in Steenwijk had Jan Kuiper gedurende twee periodes last gehad van angsten en neerslachtigheid. In de loop van 1902 raakte zijn zenuwgestel naar eigen zeggen geheel in de war. Na drie weken in het gesticht van Franeker opgenomen te zijn geweest, verbleef hij een half jaar in het psychiatrisch ziekenhuis Dennenoord te Zuidlaren. De nieuwe gereformeerde instelling werkte volgens moderne inzichten. Zelf had Kuiper het idee dat de kans op ontslag er groter was dan in de staatsgestichten. Na enkele dagen kreeg hij er al 'vrije wandeling'. Dat was er in Franeker niet bij. Hij maakte er wel veel ellende mee. Zo was er een patiënt die op tien passen afstand zijn ledikant niet meer terug kon vinden. 'En toch kon hij zóó uitmuntend dammen, dat men schrandler moest zijn, om het van hem te winnen.'

Als Kuiper ontslagen wordt, woont zijn vrouw inmiddels in Oosthem. Ze had nog drie maanden salaris ontvangen, maar daarvan waren de verpleegkosten van Dennenoord afgetrokken. 'Zoo schriel behoefde men anders te Schraard niet te wezen,' vond hij, 'want de school ging van de Kerkvoogdij uit en de Kerkvoogdij had de jaarrekening gesloten met een flink batig saldo.' Overigens had hij voor Schraard niets dan lof. Om aan de kost te komen ging hij colportereren met zijn eigen boeken, waarna hij voor een

half jaar in Gauw aan een christelijke school werd benoemd. Daarna verhuisde het gezin naar Sint-Jacobiparochie, waar Kuiper als evangelist werkte en een christelijke school opende. Zijn kinderen Geertje en Pieter zijn er geboren. Hij bevond zich daar in een lastige positie aangezien een deel van zijn leerlingen uit de gereformeerde kerk afkomstig was, maar hun dominee al bij voorbaat in hem een schijnvriend zag die ‘het Zion in Sint-Jacobiparochie zou bestrijden’. De hervormde gemeente was vrijwel geheel vrijzinnig. Het hing in de lucht dat de gereformeerden zelf een school zouden oprichten, waardoor Kuiper niet veel leerlingen meer over zou houden. Hij nam het besluit in Leeuwarden een eigen christelijke school te stichten. Ondanks de problemen in Sint-Jacobiparochie wist Kuiper daar toch nog drie boeken op het gebied van kerk- en godsdienst-geschiedenis te schrijven.

Leeuwarden

Door de schoolwet van het kabinet Kuyper was de rijkssubsidie op het bijzonder lager onderwijs verhoogd. Misschien daardoor nog aangemoedigd kocht Jan Kuiper in Leeuwarden twee panden op de hoek van het Zaailand en de oostzijde van de Schoolstraat. Het pand direct op de hoek werd ingericht als school met twee lokalen en het andere pand diende als woonhuis. Op medewerking van het Leeuwarder college kon hij echter niet rekenen. De apotheker N.T. Haverschmidt, die de wethouder steunde, liet zich in de raad zelfs erg denigrerend uit toen hij sprak van een schooltje ‘zoals we dat kennen uit de boeken van Dickens’. Met de subsidie ‘kan het tijdstip van het pensioen wel worden afgewacht’. Maar Kuiper wist toch voldoende medestanders om zich heen te verzamelen. Op 1 januari 1907 opende de school, waarin behalve Kuiper zelf een tweede onderwijzer werkte. Er was een schoolbestuur en een schoolvereniging van zeventig leden.

Ook in Leeuwarden zat Kuiper bepaald niet stil. Nog maar net verhuisd richtte hij ter bevordering van de vrede een ‘Broederschap van het gansche menschelijk geslacht’ op. Het initiatief verliep niet erg voorspoedig. ‘De zaak der “Broederschap” leverde mij een schadepost van f 30,- op,’ schreef Kuiper. Als laatste wapenfeit vermeldde hij in zijn autobiografische geschrift een debat in de Leeuwarder Harmonie met Abraham Kuypers zoon professor H.H. Kuyper over het bijzonder hoger onderwijs, waarbij pro-

fessor F.L. Rutgers hem de mond snoerde. Het verdere verloop van zijn leven moet gereconstrueerd worden met behulp van brokstukken uit kranten en tijdschriften, raadsverslagen en gegevens uit het bevolkingsregister. Bij debatten en ingezonden stukken duikt de naam Jan Kuiper tamelijk vaak op. Zo is te lezen dat hij in 1910 een aanklacht tegen de bekende rode dominee M.C. van Wijhe indiende. Aan het eind van een debat had hij, Multatuli citerend, Kuiper toegeroepen: ‘Stik in uw Christendom.’ Tijdens een discussie met P.J. Troelstra drie jaar later werd Kuiper uitgejouwd, maar in een ingezonden brief nam een Leeuwarder, die daarbij benadrukt geen partijgenoot van hem te zijn, het op voor de ‘kruisridder zonder vrees en blaam’. Kuiper getuigde overigens door Troelstra zelf alerminst belachelijk te zijn gemaakt.

Er zijn meer sporen van schermutselingen, ook binnen Kuipers eigen kring, te vinden. Zo stelde het hem teleur dat de Christelijk Historische Unie hem voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1918 niet kandideerde. Kuiper kwam daarom met een eigen lijst uit. Er verscheen een reeks advertenties in de *Leeuwarder Courant*, waarin hij onder andere meedeelde: ‘Doet een weldaad aan U

Leeuwarder Courant 2 juli 1918 zelf en aan HEEL de menschheid en stemt 3 Juli LIJST 19: J. Kuiper.’ In het dagblad *De Nederlander*, waaraan hij zoveel had bijgedragen, werd zijn campagne doodgezwegen.

Door diepe wateren

In Leeuwarden schreef Kuiper tot ongeveer 1920 nog acht boeken waaronder een uitvoerig verslag van het begin van de Eerste Wereldoorlog. Sinds de oprichting van zijn broederschap, en waarschijnlijk versterkt door de grote gebeurtenissen in de wereld, hield hem het thema van het bevorderen van de vrede door samenwerking van alle mensen op aarde bezig. Ineens werd het echter stiller rond zijn persoon. Na het schrijven van *De aanstaande ondergang van Europa en de Agenda der menschheid* is er in de bronnen weinig meer te vinden. Op 10 september 1923 blijkt Jan Kuiper volgens het bevolkingsregister zonder zijn gezin naar de gemeente Renkum te zijn vertrokken. Maart 1924 stonden er advertenties in de krant waarin

school en schoolhuis te koop worden aangeboden. ‘De perceelen vormen een mooi geheel voor auto-zaak of ander bedrijf.’ Op 29 augustus 1924 trouwde Sietse Kuiper. Het trouwregister van de burgerlijke stand vermeldt: ‘De vader des bruidegoms verkeert in zoodanigen voortdurenden staat van krankzinnigheid, dat hij zich in de onmogelijkheid bevindt om zijn wil te verklaren betreffende zijn toestemming tot dit huwelijk.’ Sietse was met zijn vrouw, die enkele weken bij zijn moeder woonde, op de dag van zijn huwelijk naar Amsterdam vertrokken. Hij werkte daar sinds vier jaar als kantoorbediende. Geert was al in 1911 uitgeschreven. Hij werkte inmiddels als leraar aan een christelijke kweekschool in Aalzum. Pieter was onderwijzer geworden. Hij vertrok in 1926 naar Kollumerzwaag. Maar de zussen Margje, Geesje en Geertje woonden in 1930 nog steeds op Zaailand 58 als Jan Kuiper daar op 18 juni opnieuw wordt ingeschreven. Het kan niet anders dan dat Kuiper zeven jaar lang is opgenomen geweest in de psychiatrische instelling in Wolfheze dat bij Renkum hoort. De daar gevestigde inrichting was net als Dennenoord onderdeel van de Vereniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwleiders. Na dit langdurige verblijf bleek hij toch nog in staat te zijn om tot 1935 vier boeken te schrijven en een jeugdboek uit het Engels te vertalen dat onder de titel *Door diepe wateren* het licht zag. Het verhaal, dat speelt onder de Franse Hugenoten, had hij jaren daarvoor van Hoedemaker ontvangen. Naast de internationale politieke ontwikkelingen is vooral de wederkomst van de Heer een belangrijk thema in deze periode van zijn schrijverschap. ‘De verwachting van de wederkomst des Heeren moet de *richting* van ons denken en handelen bepalen,’ schreef hij in *Penelope en Ulysses in verband met de wederkomst van den Heiland* dat in 1932 in eigen beheer verscheen. De Volkerenbond kon in zijn visie een middel in Gods hand worden om de volkeren te zegenen. Hij hield een pleidooi voor de gelijkheid van de rassen onder verwijzing naar de woorden van Paulus: ‘In Christus is noch Jood, noch Griek, noch dienstbare, noch vrije; daarin is geen man en vrouw, want gij allen zijt één in Christus Jezus!’ ‘In de Vereenigde Staten,’ zei hij, ‘zijn vele negers, die een wetenschappelijken graad hebben verkregen’. Toch zijn het thema’s en motieven die in zijn vroege werk al belangrijk waren.

Voor wat betreft de laatste jaren van zijn leven is er in de bronnen vrijwel niets over Jan Kuiper terug te vinden. Op 30 november 1941 overleed zijn vrouw Hinke Wiersma. Zelf overleed hij ruim een jaar later op 26 februari

1943. Min of meer als een verrassing is in de *Friesche Courant* van 2 maart 1944 het bericht te vinden dat dochter Margje in ondertrouw was met de weduwnaar H. Posthuma. Zij woonde toen nog steeds op het Zaailand. Op 14 maart werd het huwelijk voltrokken en in de Waalsche Kerk kerkelijk bevestigd.

Voor de nagedachtenis van de strijdbare schoolmeester is in het oorlogsjaar 1943, maar ook later, kennelijk weinig belangstelling meer. Ooit verschenen Kuipers werken bij gerenommeerde uitgevers als Kok, Callenbach en Wolters. Zijn laatste twee boeken werden nog door Jongbloed uitgebracht. Maar de onderwerpen waarover Kuiper polemiseerde waren voor een groot deel tijdens de periode van geestelijke verstarring binnen de zuilen in de jaren dertig al niet erg actueel meer. Toch raadde in het tijdschrift *De Reformatie* de bekende Rotterdamse predikant P.J. Kromsigt de gereformeerde kerkhistoricus J.C. Rullmann in 1931 nog aan enkele inmiddels bijna veertig jaar oude beschouwingen van Kuiper te gaan lezen. Maar de interesses van Kuipers oude opponent professor H.H. Kuyper lagen inmiddels elders. Hij was niet alleen een verstard verdediger van zijn vaders ideeën, maar collaboreerde bovendien met de bezetter. Toch zou het de moeite waard zijn Jan Kuipers rol als vrede-stichter aan de vooravond van het coalitiekabinet van 1901 nader te onderzoeken.

Boeken en brochures van Jan Kuiper

Tweeërlei staatsbeschouwing, een woord van ernstig bezwaar tegen het streven van Dr. A. Kuyper, Campen 1893

Een nieuwe koers onder een nieuwe leus, een woord aan Dr. A. Kuyper, de anti-rev. partij, 'Patrimonium' en aan alle Christenen in Nederland, K. Falkena Bz 1894

Een dreigende toekomst en de weg ter ontcoming, een ernstig woord aan alle Nederlandsche geloovigen, voorwoord Hoedemaker, Campen 1896

Geschiedenis der wording en ontwikkeling van het Christelijk lager onderwijs in Nederland, 16 na Chr.-1897, Blommendaal 1897

Rekenschap van gevoelens en Drieërlei antwoord, referaat, een woord aan mijn collega's in het bijzonder en aan de Anti-rev. en Chr. Hist. partij in het algemeen, Bijlsma 1897

Wereldvrede, Een ernstig woord aan het geheele Nederlandsche volk, K. Falkena Bz Bolsward 1898

Geschiedenis van het godsdienstig en kerkelijk leven van het Nederlandsche volk, 626-1900, Ten Bokkel Huinink 1900

Geschiedenis der wording en ontwikkeling van het Christelijk lager onderwijs in Nederland, 16 na Chr.-1897, J.B. Wolters 1901

Van Bato tot Wilhelmina, Leer- en leesboek der vaderlandsche geschiedenis, twee deeltjes, Zutphen 1901

Ons taalboekje, een cursus oefeningen in de Nederlndsche taal, praktijk en theorie, voor onze christelijke scholen, Thieme 1901-1902

Geschiedenis van het godsdienstig en kerkelijk leven van het Nederlandsche volk, 100 v. Chr.-1903, G.F. Callenbach Nijkerk 2/1903

De bibliothecaris van Franekers Hoogeschool, G.F. Callenbach Nijkerk [1903]

Geschiedenis van het christelijk lager onderwijs in Nederland, 16 n. Chr. - 1904, H.A. van Bottenburg Amsterdam 1904

Beknopte vaderlandse kerkgeschiedenis, J.C. van Schenk Brill Doesburg 1905, J.C. van Schenk Brill/Kok [1906]

F.T.B. Clavel, bew. J. Kuiper, Geschiedenis der godsdiensten van alle volken op aarde, 3/[1907]

Van de worstelingen aller eeuwen, De geschiedenis van Gods Kerk op aarde, J.C. van Schenk Brill Doesburg [1907]

Het leven, denken en streven van J. Kuiper, M.O. Jongbloed Leeuwarden 1908

Het ontwakend Europa, Open brief aan H. Majesteit Koningin Wilhelmina der Nederlanden, M.O. Jongbloed Leeuwarden 1909

Op audiëntie bij God, een woord over de hoogstwereld- en levensvragen der menschheid, M.O. Jongbloed 1912

God redde Nederland, Nijverdalsche Drukkerij en Uitgeverij Nijverdal 1913

De internationale organisatie van het Protestantisme en de 'Evangelische Alliantie', eene gedachtenwisseling met de 'Heraut', Van Kampen [1914]

De Eerste Wereldoorlog en wat de toekomst brengen zal, T. van Kampen Leeuwarden 1914

Aanleiding en begin van den wereldoorlog in 1914 en de middelen om den oorlog te voorkomen, Van Kampen 1915

De geheele wereld één Republiek, 1916

De aanstaande ondergang van Europa en de 'Agenda der menschheid', Van der Veen [ca. 1920]

De 'partij van den levenden God', haar verband met de wereld van het onzienlijke

en haar verwachting van de wederkomst van den Heiland, De Oldenhove Leeuwarden 1930

Door diepe wateren, P.J. Jansen 1931 (vertaling van Catherine Douglas Bell, Help in time of need, or, The Lord careth for his own, W.P. Kennedy Edinburgh 1857)

Het verhaal van Penelope en Ulysses in verband met de wederkomst van den Heiland, een boodschap, Kuiper Leeuwarden 1932

De aanstaande heerschappij van Japan over Europa (de ondergang van het blanke ras, van zijn cultuur, zijn beschaving en van zijn Christendom), Jongbloed 1934

Nederland in internationaal verband en Nederlanders in den wereldstrijd (100 j.v. Christus-1935), Jongbloed 1935

Literatuur

H. Algra, Het wonder van de 19e eeuw, Franeker 1966

Dr H. Berkhof, Geschiedenis der kerk, Nijkerk 3/1946

Jeroen Koch, Abraham Kuyper, een biografie, Amsterdam 2006

D.Th. Kuiper, Tussen observatie en participatie, Twee eeuwen gereformeerde en anti-revolutionaire wereld in ontwikkelingsperspectief, Hilversum 2002

D. Nauta, Herman Huber Kuyper, in: Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme, deel 3, Kampen 1988

H. Mulder, Lucas Lindeboom, in: Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme, deel 3, Kampen 1988

Herman Noordegraaf, Marie Cornelis van Wijhe, in: Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland, deel 7, Amsterdam 1998

Jan en Annie Romein, Erflaters van onze beschaving, deel IV, Amsterdam 1940

J.C. Rullmann, De strijd voor kerkherstel, Amsterdam 1915

Rense Schuurmans, Groeten uit Dennenoord, Bedum 2009

P.J. Troelstra, Gedenkschriften, Amsterdam 1950

Jan Joost Valster, A. Kuyper en A.F. de Savornin Lohman, Een samenwerking vanuit twee paradigma's, Utrecht 2016

A. Visser, De schoolmeesters van Schraard, 1650–1982, 't Harde 2002

A. Visser, De predikanten van Schraard, 1597–1958, Ferwert 2003

Berichten en advertenties in kranten en tijdschriften

Kritiek van Kuiper op dr Kuyper, De Heraut 8 mei 1898

J. Kuiper, Neutraliteit van het openbaar onderwijs, Nieuwsblad van Friesland 3 augustus 1907

Uit het leven van dr A. Kuyper, Nieuwsblad van Friesland 14 oktober 1908

Brochure dr P.J. Kromsigt, in: De Heraut 7 februari 1909

Aanklacht van Kuiper tegen ds M.C. van Wijhe, Leeuwarder Courant 18 maart 1910

De heer J. Kuiper in debat, Leeuwarder Courant 24 juni 1913

P. Kuiper vertrokken, Leeuwarder Courant 19 juni 1916

Breng uw stem uit op de heer J. Kuiper, Leeuwarder Courant 24 juni 1918

Stemt J. Kuiper, Leeuwarder Courant 2 juli 1918

J. Kuiper, De scholenbouw in Leeuwarden, 22 december 1919

D. van der Schaaf, School 13, Leeuwarder Courant 23 december 1919

J. Kuiper, Een volkshotel te Leeuwarden, Leeuwarder Courant 5 september 1921

Schoolgebouw en burgerhuis te koop, Leeuwarder Courant 27 maart 1924

Dr P.J. Kromsigt, Antwoord aan ds J.C. Rullmann, in: De Reformatie 20 februari 1931

H. Posthuma en M. Kuiper ondertrouwd, Friesche Courant 2 maart 1944

Archieven

Raadsverslagen Leeuwarden 23 oktober 1906

Raadsverslagen Leeuwarden 26 januari 1909

Raadsverslagen Leeuwarden 14 mei 1912

Bevolkingsregister Het Bildt

Bevolkingsregister Leeuwarden

Tresoar Leeuwarden

Historisch Centrum Leeuwarden